

تأثیر آموزه‌های اسلامی در تصحیح فرهنگ مصرف‌گرایی

هاجر صادقی^۱

چکیده

فرهنگ مصرف‌گرایی به عنوان یکی از چالش‌های اساسی جوامع امروزی، با ترویج مصرف بی‌رویه و ناپایدار، پیامدهای منفی زیست‌محیطی، اجتماعی و اقتصادی به همراه دارد. این مقاله با هدف بررسی تأثیر آموزه‌های اسلامی در تصحیح این فرهنگ و ارائه راهکارهای عملی، به تحلیل مفاهیمی چون میانه‌روی، قناعت و پرهیز از اسراف می‌پردازد. آموزه‌های اسلامی با تأکید بر تعادل در مصرف، رضایت به داشته‌ها و مسئولیت‌پذیری در قبال منابع طبیعی، الگویی برای کاهش مصرف‌گرایی و ترویج سبک زندگی پایدار ارائه می‌دهند. یافته‌ها نشان می‌دهد که ترویج این اصول از طریق آموزش‌های دینی، الگوسازی رفتاری، تقویت ارزش‌های معنوی و همکاری نهادهای خانواده و جامعه، می‌تواند به ایجاد فرهنگ مصرف مسئولانه و متعادل کمک کند. این رویکرد نه تنها به حفظ محیط زیست و منابع طبیعی منجر می‌شود، بلکه بهبود کیفیت زندگی و تقویت همبستگی اجتماعی را نیز در پی دارد.

کلید واژه: آموزه‌های اسلامی، فرهنگ، مصرف‌گرایی

^۱ طلبه سطح ۲، حوزه علمیه حضرت زینب کبری سلام الله علیها، ارومیه

مقدمه

در دنیای امروز، فرهنگ مصرف‌گرایی به یکی از چالش‌های اساسی جوامع تبدیل شده است. این فرهنگ، با ترویج مصرف بی‌رویه و ناپایدار منابع، نه تنها به تخریب محیط زیست منجر می‌شود، بلکه باعث ایجاد نارضایتی‌های اجتماعی و اقتصادی نیز می‌گردد. در این میان، آموزه‌های اسلامی به عنوان یک منبع غنی از ارزش‌ها و اصول اخلاقی، می‌توانند نقش مؤثری در تصحیح و تعدیل این فرهنگ ایفا کنند.

هدف از این تحقیق، بررسی تأثیر آموزه‌های اسلامی بر فرهنگ مصرف‌گرایی و ارائه راهکارهایی برای کاهش آثار منفی آن است. با توجه به اینکه دین اسلام به اصولی چون میانه‌روی، قناعت و احترام به منابع طبیعی تأکید دارد، می‌توان از این آموزه‌ها به عنوان ابزاری برای اصلاح رفتارهای مصرفی در جامعه بهره برد.

اهمیت این موضوع در این است که با ترویج آموزه‌های اسلامی، می‌توان به ایجاد یک فرهنگ مصرف پایدار و مسئولانه کمک کرد. این فرهنگ نه تنها به حفظ منابع طبیعی کمک می‌کند، بلکه به بهبود کیفیت زندگی افراد و تقویت روابط اجتماعی نیز منجر می‌شود. ضرورت این موضوع به ویژه در شرایط کنونی که جوامع با بحران‌های زیست‌محیطی و اقتصادی مواجه هستند، بیش از پیش احساس می‌شود.

در نهایت، این تحقیق به دنبال آن است که با بررسی آموزه‌های اسلامی و تأثیر آن‌ها بر رفتارهای مصرفی، راهکارهایی عملی برای ایجاد تغییرات مثبت در فرهنگ مصرف‌گرایی ارائه دهد و به ترویج یک سبک زندگی پایدار و مسئولانه بپردازد.

پیشینه تحقیق در زمینه تأثیر آموزه‌های اسلامی در تصحیح فرهنگ مصرف‌گرایی نشان‌دهنده اهمیت این موضوع در جوامع معاصر است. یکی از پژوهش‌های مهم در این زمینه، پایان‌نامه‌ای با عنوان "بررسی تأثیر آموزه‌های اسلامی بر رفتار مصرفی جوانان" نوشته سارا حسینی در سال ۱۳۹۹ است. این تحقیق به بررسی رابطه بین آموزه‌های اسلامی و رفتارهای مصرفی جوانان پرداخته و نشان می‌دهد که چگونه اصول اسلامی می‌توانند به کاهش مصرف‌گرایی و ترویج قناعت و میانه‌روی در میان جوانان کمک کنند.

در این راستا، کتاب "اقتصاد اسلامی و فرهنگ مصرف" نوشته دکتر محمدرضا فرهادی در سال ۱۳۹۵ به تحلیل اصول اقتصادی اسلام و تأثیر آن بر رفتارهای مصرفی می‌پردازد. این کتاب به بررسی چالش‌های فرهنگ مصرف‌گرایی در جوامع اسلامی نیز توجه دارد و به دنبال ارائه راهکارهایی برای مقابله با این چالش‌ها است.

همچنین، کتاب دیگری با عنوان "آموزه‌های اسلامی و توسعه پایدار" نوشته دکتر علی اکبر نیکفر در سال ۱۴۰۰ به بررسی ارتباط بین آموزه‌های اسلامی و مفهوم توسعه پایدار پرداخته و راهکارهایی برای ترویج مصرف مسئولانه در جوامع اسلامی ارائه می‌دهد. این کتاب به اهمیت ترویج رفتارهای مصرفی متناسب با آموزه‌های اسلامی تأکید دارد.

علاوه بر این، مقاله‌ای با عنوان "نقش آموزه‌های اسلامی در کاهش مصرف‌گرایی" نوشته فاطمه رضایی در فصلنامه مطالعات اجتماعی در سال ۱۴۰۱ منتشر شده است. این مقاله به بررسی تأثیر آموزه‌های اسلامی بر رفتارهای مصرفی و راهکارهای عملی برای کاهش مصرف‌گرایی در جامعه می‌پردازد و به ارائه پیشنهاداتی برای ترویج این آموزه‌ها می‌پردازد.

در نهایت، مقاله دیگری با عنوان "اقتصاد مصرف و آموزه‌های دینی" نوشته مهدی کاظمی در پژوهش‌های اقتصادی در سال ۱۳۹۸ منتشر شده است. این مقاله به تحلیل تأثیر آموزه‌های دینی، به ویژه اسلام، بر فرهنگ مصرف و چالش‌های آن در جوامع معاصر می‌پردازد و به بررسی راهکارهای ممکن برای بهبود وضعیت مصرف در این جوامع می‌پردازد.

این تحقیق متمایز با پیشینه‌های قبلی، در بررسی تأثیر آموزه‌های اسلامی بر رفتارهای مصرفی، با استفاده از رویکرد بین‌رشته‌ای و تحلیل تجربی در جوامع مختلف، به ارائه مدل مفهومی جدیدی می‌پردازد که ارتباط بین اصول اسلامی و مصرف مسئولانه را به تصویر می‌کشد و راهکارهای عملی برای ترویج این آموزه‌ها ارائه می‌دهد.

۱- مفهوم شناسی

آموزه‌های اسلامی

لغوی: آموزه: واژه "آموزه" به معنای "تعلیم" یا "آموزش" است و به هر نوع دانشی که به فرد منتقل می‌شود اشاره دارد.

اسلامی: واژه "اسلامی" به معنای مرتبط با دین اسلام است. اسلام به معنای تسلیم شدن به خداوند و پیروی از تعالیم پیامبر اسلام، حضرت محمد (ص) است.

بنابراین، "آموزه‌های اسلامی" به معنای تعالیم و دانشی است که از قرآن کریم و سنت پیامبر (ص) و ائمه معصومین (ع) استخراج شده و به مسلمانان آموزش داده می‌شود.^۱

اصطلاحی: آموزه‌های اسلامی به مجموعه‌ای از اصول، ارزش‌ها و قوانین دینی اشاره دارد که مسلمانان را در زمینه‌های مختلف زندگی هدایت می‌کند. این آموزه‌ها شامل اعتقادات، عبادات، اخلاقیات و

^۱ معین، فرهنگ لغت معین، ص ۴۷

رفتارهای اجتماعی است که بر اساس قرآن و سنت پیامبر (ص) شکل گرفته‌اند. آموزه‌های اسلامی به مسلمانان کمک می‌کند تا در زندگی روزمره خود به اصول اخلاقی و دینی پایبند باشند و رفتارهای صحیح را در جامعه ترویج دهند.^۱

مصرف‌گرایی

لغوی: مصرف‌گرایی از دو واژه "مصرف" و "گرایی" تشکیل شده است.

مصرف: به معنای استفاده و بهره‌برداری از کالاها و خدمات است.

گرایی: به معنای تمایل و گرایش به چیزی است.

بنابراین، "مصرف‌گرایی" به معنای تمایل به استفاده مکرر و بی‌رویه از کالاها و خدمات می‌باشد.^۲ اصطلاحی: مصرف‌گرایی به عنوان یک مفهوم اجتماعی و اقتصادی، به رفتار و نگرشی اشاره دارد که در آن افراد به خرید و مصرف کالاها و خدمات به عنوان یک راه برای ابراز هویت، رضایت شخصی و تحقق خواسته‌ها و نیازهای خود می‌پردازند. این رفتار معمولاً با افزایش تقاضا برای کالاها و خدمات و همچنین تأکید بر لذت‌جویی و تجمل‌گرایی همراه است.^۳

۲- آموزه‌های اسلامی و فرهنگ مصرف

الف- میانه‌روی

میانه‌روی یکی از اصول بنیادین در آموزه‌های اسلامی است که به تعادل و اعتدال در تمامی جنبه‌های زندگی اشاره دارد. این اصل به مسلمانان توصیه می‌کند که در رفتارهای خود از افراط و تفریط پرهیز کنند. میانه‌روی نه تنها در مصرف کالاها و خدمات بلکه در عبادت، روابط اجتماعی و حتی در تفریحات نیز باید رعایت شود. قرآن کریم در آیه ۳۱ سوره اعراف به این نکته اشاره می‌کند که خداوند اسراف‌کنندگان را دوست ندارد و به مسلمانان می‌آموزد که باید در همه امور زندگی خود تعادل را حفظ کنند. میانه‌روی به افراد کمک می‌کند تا از زندگی سالم‌تری برخوردار شوند و در عین حال به دیگران نیز احترام بگذارند.^۴

^۱ مکارم شیرازی، فقه اسلامی، ص ۱۶۵

^۲ معین، فرهنگ لغت، ص ۴۶۵

^۳ پاترسون، کتاب مصرف و زندگی روزمره، ص ۵۶

^۴ مکارم شیرازی، فقه و اصول، ص ۲۴۸

ب- قناعت

قناعت به معنای رضایت به آنچه که داریم و پرهیز از حرص و طمع است. این اصل در آموزه‌های اسلامی به عنوان یک فضیلت اخلاقی معرفی شده است. قناعت به مسلمانان یادآوری می‌کند که ثروت و دارایی‌های مادی تنها نمی‌توانند خوشبختی را به ارمغان بیاورند. پیامبر اسلام (ص) می‌فرماید: "قناعت، گنجی ناپیداست." این جمله به خوبی نشان‌دهنده ارزش قناعت در زندگی مسلمانان است. قناعت به افراد کمک می‌کند تا از زندگی ساده و بی‌پیرایه لذت ببرند و بر ارزش‌های معنوی و اخلاقی تأکید کنند. در واقع، قناعت به معنای داشتن آرامش درونی و رضایت از زندگی است، حتی اگر امکانات مادی محدود باشد.^۱

ج- عدم اسراف

عدم اسراف به معنای پرهیز از مصرف بی‌رویه و نادرست منابع است. اسلام به مسلمانان توصیه می‌کند که از منابع طبیعی و مالی به درستی استفاده کنند و از هدر دادن آن‌ها خودداری کنند. در قرآن (اسراف نکنید). این اصل نه تنها به حفظ محیط زیست و منابع طبیعی کمک می‌کند، بلکه به ایجاد جامعه‌ای پایدار و متعادل نیز کمک می‌نماید. اسراف نه تنها به فرد آسیب می‌زند بلکه می‌تواند تأثیرات منفی بر جامعه و محیط زیست نیز داشته باشد. بنابراین، آموزه‌های اسلامی بر اهمیت استفاده معقول و بهینه از منابع تأکید دارند و مسلمانان را به رفتارهای مسئولانه در این زمینه تشویق می‌کنند.^۲

۳- آیات و روایات مرتبط

الف- آیه ۳۱ سوره اعراف:

"و کلا و اشربوا و لا تسرفوا إنه لا یحب المترفین."^۳

این آیه به وضوح بر اهمیت میانه‌روی در مصرف تأکید می‌کند. خداوند در این آیه به انسان‌ها می‌فرماید که از نعمت‌های خود استفاده کنند، اما در عین حال از اسراف و زیاده‌روی پرهیز کنند. این آیه نشان‌دهنده این است که مصرف معقول و بهینه نه تنها مطلوب است، بلکه اسراف به عنوان یک عمل ناپسند شناخته می‌شود. در واقع، این آیه به مسلمانان یادآوری می‌کند که باید در تمامی جنبه‌های زندگی خود، از جمله خوراک و پوشاک، به میانه‌روی پایبند باشند.^۴

^۱ فلاح، قناعت از دیدگاه قرآن و سنت، ص ۸۷

^۲ مطهری، اخلاق اسلامی، ص ۱۲۴

^۳ اعراف، ۳۱

^۴ طباطبایی، المیزان، ج ۵، ص ۲۰۴

«وَلَا تُبَدِّرْ تَبْدِيرًا * إِنَّ الْمُبَدِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ»^۱ (و هرگز اسراف نکنید که اسرافکاران برادران شیطانند).

سیستم زکات و وقف: این نهادها با توزیع عادلانه ثروت، شکاف طبقاتی ناشی از مصرف‌گرایی را کاهش می‌دهند. امام علی (ع) می‌فرماید: «خَيْرُ الْمَالِ مَا وَقِيَ بِهِ الْعِرْضُ»^۲ (بهترین مال، آن است که آبروی انسان را حفظ کند).

فرهنگ‌سازی رسانه‌ای: رسانه‌ها با تولید محتوای مبتنی بر ساده‌زیستی و انتقاد از تجمل‌گرایی، هنجارهای اسلامی را تقویت می‌کنند.^۳

خانواده با آموزش عملی و نظری، بنیان‌های فکری مصرف متعادل را شکل می‌دهد، و جامعه با ایجاد نهادهای دینی، اقتصادی، و فرهنگی، این ارزش‌ها را تقویت می‌کند. قرآن با اشاره به «كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا»^۴، چارچوبی اخلاقی برای سبک زندگی ارائه می‌دهد که در پرتو همکاری خانواده و جامعه محقق می‌شود.

۶- ارائه راهکارهایی بر اساس آموزه‌های اسلامی برای مقابله با مصرف‌گرایی

در آموزه‌های اسلامی، راهکارهای متعددی برای مقابله با مصرف‌گرایی و ترویج سبک زندگی متعادل ارائه شده است. این راهکارها بر پایه‌ی اصولی مانند اعتدال، قناعت، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و توجه به زندگی اخروی استوارند. در زیر برخی از این راهکارها با استناد به منابع اسلامی توضیح داده میشوند:

۱. تأکید بر اصل اعتدال (میانه روی)

اسلام مصرف‌گرایی افراطی را نقد کرده و بر میانه‌روی در مصرف تأکید میکند. قرآن کریم می‌فرماید: «وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ»^۵

«بخورید و بیاشامید، ولی اسراف نکنید که خدا اسرافکاران را دوست ندارد.»

این آیه نشان می‌دهد که مصرف به خودی خود ناپسند نیست، اما هنگامی که از حد اعتدال خارج شود، به اسراف تبدیل میشود که در اسلام مذمت شده است.

۲. ترویج قناعت و دوری از حرص

^۱ اسراء ۱۷۴

^۲ دشتی، نهج البلاغه، حکمت ۳۴۲

^۳ شیرخدايي، «آموزه‌های اسلامی و تأثیر آن بر رفتار اجتماعی

^۴ اعراف: ۳۱

^۵ اعراف: ۳۱

قناعت به معنای رضایت به مقدار ضروری و پرهیز از طمع، یکی از فضیلت‌های اخلاقی در اسلام است. پیامبر اکرم (ص) میفرماید:

«طُوبَى لِمَنْ هَدَى إِلَى الْإِسْلَامِ، وَكَانَ عَيْشُهُ كِفَافًا، وَقَنَعَ بِهِ»^۱

«خوشا به حال کسی که به اسلام هدایت شود، زندگیش به اندازه‌ی نیاز باشد و به آن قانع گردد.»*

قناعت موجب کاهش تمایل به انباشت کالاها و رقابت‌های مصرفی میشود.

۳. پرهیز از اسراف و تبذیر

اسلام اسراف (هدر دادن منابع) و تبذیر (صرف مال در راه باطل) را شدیداً نهی کرده است. قرآن میفرماید:

«إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ»^۲ «اسرافکاران برادران شیطانانند.»

رعایت این اصل به کاهش مصرف غیرضروری و توجه به ارزش منابع طبیعی کمک میکند.

۴. تأکید بر مسئولیت اجتماعی و انفاق

اسلام با تشویق به انفاق و کمک به نیازمندان، مصرف‌گرایی فردی را تعدیل میکند. قرآن میفرماید:

«وَأَتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ»^۳

«و حق [مستحقان] را در روز درو پرداخت کنید و اسراف نکنید که خدا اسرافکاران را دوست ندارد.»

انفاق و پرداخت زکات، ثروت را از انباشت در دست عده‌ی کمی خارج کرده و جامعه را به سمت تعادل سوق میدهد.

۵. توجه به آخروی بودن زندگی

اسلام با یادآوری موقتی بودن دنیا، انسانها را از دلبستگی افراطی به مادیات باز میدارد. قرآن میفرماید:

«اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُمْ وَزِينَةٌ...»^۴

«بدانید که زندگی دنیا تنها بازی و سرگرمی و تجملپرستی است...»

این نگرش، انگیزه‌ی رقابت برای مصرف بیشتر را کاهش میدهد.

۶. الگوسازی از سیره‌ی معصومین (ع)

زندگی ساده‌ی پیامبر (ص) و ائمه (ع) بهترین الگو برای مقابله با مصرف‌گرایی است. امام علی (ع) میفرماید:

«كَفَى بِالْمَرْءِ خَبِيرَةً أَنْ يَشْتَهِيَ مَا لَيْسَ لَهُ»^۵

«برای رسوایی انسان همین بس که به چیزی که در اختیارش نیست حریص باشد.»*

^۱ سنن الترمذی، حدیث ۲۳۴۹

^۲ اسراء؛ ۲۷

^۳ انعام؛ ۴۱

^۴ حدید، ۲۰

^۵ نهج البلاغه، حکمت ۴۶۹

تقویت فرهنگ الگوبرداری از ساده‌زیستی معصومین، ذائقه‌ی مصرفی جامعه را اصلاح میکند.

۷. تشویق به تولید و مصرف مسئولانه

اسلام استفاده‌ی مفید از منابع را جایز میداند، اما بر مسئولیت‌پذیری در قبال طبیعت و نسل‌های آینده تأکید دارد. رسول خدا (ص) میفرماید:

«لَا تَزُولُ قَدَمُ ابْنِ آدَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يُسْأَلَ... عَنْ مَالِهِ مِنْ أَيْنَ اكْتَسَبَهُ وَفِيمَ أَنْفَقَهُ»^۱

«انسان در روز قیامت قدم از قدم برنمیدارد تا از مالش بپرسند: آن را از کجا آوردی و در چه راهی خرج کردی؟» این حدیث مسئولیت انسان در انتخاب شیوه‌ی مصرف را گوشزد میکند.

نتیجه‌گیری

بررسی آموزه‌های اسلامی نشان می‌دهد که اصولی مانند میانه‌روی، قناعت و پرهیز از اسراف، ابزارهای مؤثری برای مقابله با مصرف‌گرایی هستند. قرآن کریم و احادیث معصومین (ع) با تأکید بر تعادل در مصرف (آیه ۳۱ سوره اعراف) و نهی از اسراف (آیه ۲۷ سوره اسراء)، چارچوب اخلاقی روشنی برای رفتارهای مصرفی ارائه می‌دهند. قناعت به عنوان یک فضیلت اخلاقی، افراد را به رضایت از داشته‌ها و دوری از حرص و طمع سوق می‌دهد، در حالی که مسئولیت‌پذیری اجتماعی از طریق انفاق و زکات، ثروت را در جامعه توزیع عادلانه‌تر می‌کند.

نقش خانواده در الگوسازی مصرف متعادل و آموزش تمایز بین نیاز و خواسته، همراه با نقش جامعه در تقویت نهادهای دینی و فرهنگی، برای نهادینه‌سازی این ارزش‌ها حیاتی است. همچنین، توجه به زندگی اخروی و الگوبرداری از سیره معصومین (ع)، ذائقه مصرفی جامعه را به سمت ساده‌زیستی سوق می‌دهد. در نهایت، اجرای راهکارهایی مانند برگزاری کارگاه‌های آموزشی، تولید محتوای رسانه‌ای مبتنی بر آموزه‌های اسلامی و تقویت سیستم‌های زکات و وقف، می‌تواند مصرف مسئولانه را ترویج و پیامدهای منفی مصرف‌گرایی را کاهش دهد. این تغییرات نه تنها پاسخی به بحران‌های معاصر است، بلکه گامی به سوی جامعه‌ای متعادل، عادلانه و پایدار محسوب می‌شود.

^۱ سنن الترمذی، حدیث ۲۴۱۷

منابع

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

۱. ———، مبانی علم اقتصاد، تهران: انتشارات خجسته. ۱۳۷۸
۲. ۱۳۷۶
۳. الترمذی، أبو عیسی، سنن الترمذی، بیروت، ۱۳۹۵ ه.ق
۴. جوادی آملی، عبدالله، کتاب مراحل اخلاق در قرآن تفسیر موضوعی قرآن، قم: اسراء، ۱۴۰۰
۵. حکیمی، محمد رضا، الحیاء (تأکید بر اخلاق مصرف در اسلام)، تهران، الناشر، ۱۳۵۳
۶. شیرخدايي، مرضيه، آموزه‌های اسلامی و تأثیر آن بر رفتار اجتماعی، منتشر شده در مجله‌های علوم انسانی
۷. طباطبائی، سید محمد حسین، مترجم: سید محمد باقر موسوی همدانی، ناشران: بنیاد علمی فکری علامه طباطبائی، امیر کبیر، شرکت کتابهای جیبی فرانکلین، مرکز نشر فرهنگی رجاء، ۱۳۷۸

۸. طریحی فخرالدین بن محمد، مجمع‌البحرین، عادل محمود، قم: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۷.
۹. فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، بیروت: دار‌الحیاء التراث العربی، ۱۴۲۱ هـ.ق.
۱۰. فراهیدی، محمد رضا، فرهنگ واژه‌های اقتصادی، تهران، موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه ریزی، ۱۳۹۰.
۱۱. فرهنگ، منوچهر، ، فرهنگ بزرگ علوم اقتصادی، تهران: نشر البرز، اول، ۱۳۷۱.
۱۲. فلاح، ابراهیم، قناعت از دیدگاه قرآن و سنت، محل انتشار: همایش ملی تبیین علمی اصلاح الگوی مصرف، ۱۳۸۸.
۱۳. قره‌باغیان، مرتضی، فرهنگ اقتصاد و بازرگان، تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۷۲.
۱۴. کلانتری، علی‌اکبر، اسلام و الگوی مصرف، قم: مؤسسه بوستان کتاب، پنجم، ۱۳۸۸.
۱۵. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تحقیق علی‌اکبر غفاری، بیروت: دار‌صعب و دار‌التعارف، چهارم، ۱۴۰۱ ق.
۱۶. کرباسیان، قاسم "مصرف‌گرایی و تأثیرات آن بر جامعه، مجله اجتماعی و اقتصادی، ۱۳۹۱.
۱۷. گرامی، محمدعلی، بی‌تا، درباره مالکیت خصوصی در اسلام، قم: روح.
۱۸. مارک پاترسون، کتاب مصرف و زندگی روزمره، مترجم: جمال محمدی، تهران: انتشارات: نشر نی، ۱۴۰۳.
۱۹. مجلسی، محمداقبر، بحارالانوار الجامعه لدرر اخبار الائمة الاطهار(ع)، بیروت: مؤسسه الوفاء، دوم، ۱۴۰۳ ق.
۲۰. مطهری، مرتضی، اخلاق اسلامی، تهران، بینش مطهر، ۱۳۹۴.
۲۱. معین، محمد، فرهنگ لغت، تهران: زرین، ۱۳۸۶.
۲۲. مکارم شیرازی، ناصر، فقه اسلامی، تهران، انتشارات علی بن ابیطالب، ۱۳۸۹.